

Sovietmečio atminties perkūrimas šiuolaikinėje kultūroje

AURELIJA MYKOLAITYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas galinda.m@gmail.com

Šiuolaikinė kultūra labai ambivalentiška: viena vertus, tai užmaršties kultūra, kuriai apibūdinti gali būti taikomas postistorizmo terminas, apibrėžiantis atminties negalimumą. Įsitraukiama į postmodernistinius žaidimus, tokius kaip Mariaus Ivaškevičiaus romane *Žali* (2002) ar Sigito Parulskio *Tamsa ir partneriai* (2012). Kita vertus, tai ir atminties pastangos, kurioms apibrėžti tinka „poatminties“ sąvoka, vis dažniau vartojama šiuolaikinių tekstų tyrimuose. Savo straipsnyje remiuosi būtent šia JAV Kolumbijos universiteto profesorės Mariane Hirsch įtvirtinta sąvoka.

Raktažodžiai: traumos teorija, atmintis, poatmintis, šiuolaikinė kultūra, literatūra

ĮVADAS

XXI a. vis dažniau tenka patirti didėjančią dėmesį sovietmečiui, nuo kurio jau nutolome per kevirtį amžius. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras yra išleidęs išsamią istorikų kolektyvo parengtą monografiją *Lietuva 1940–1990* (2007), Vytauto Didžiojo universiteto teatrologai yra skyrę kolektyvinę monografiją *Post-sovietinis teatras: istorija, tapatybė, atmintis* (2014), Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas išleido kolektyvinę monografiją *Tarp estetikos ir politikos: lietuvių literatūra sovietmečiu* (2015). Šia tema domisi ne vienas šiuolaikinės kultūros tyrėjas, vieni ryškiausių darbų – filosofo Vytauto Rubavičiaus. Reikėtų paminėti ir įvairių sričių mokslininkus: Eleną Baliutytę, Nerijų Brazauską, Ireną Šutinienę, Danutę Gailienę, Dalią Kuodytę, Ainę Ramonaitę, Tomą Vaisetą, Laimą Žilinskienę ir kt.

Daugėja ne tik mokslininkų tyrimų, bet ir įtaigių meninių tekstų, siekiančių naujai atskleisti buvusias patirtis. Nauju šiuolaikinės kultūros reiškiniu galima būtų pavadinti literatūros, kino, teatro kūrėjų darbus, liudijančius tokio santykio poreikį visuomenei. Šio straipsnio tikslas – apibūdinti vyraujančius naratyvus, susijusius su antrosios kartos kūryba. Esminiai uždaviniai: apibrėžti „poatminties“ sąvoką, aptarti esmines šiuolaikinių autorių tekstų linkmes, įvardyti dominantes ir galimas perspektyvas. Tyrimo objektas – šiuolaikiniai tekstai, atsigręžiantys į sovietmečio atmintį ir ją perkuriantys. Daugiausia dėmesio skiriama ypač populiariems Antano Šileikos, Rūtos Šepečio, Alvydo Šlepiko romanams, taip pat neišleidžiamas iš akių šiuolaikinis lietuvių kinas ir teatras.

Nuo ankstesnių darbų šis straipsnis turėtų skirtis šiuolaikinės mokslininkės M. Hirsch sąvokos „poatmintis“ aktualizacija, kurią galima pritaikyti ir šiuolaikiniams lietuvių kultūros tekstams. Analizuojant remiamasi hermeneutiniu metodu, pasitelkiama komparatyvistinių tyrinėjimų metodika.

„ATMINTIES“ IR „POATMINTIES“ KONCEPTAS

Atminties tyrimus ypač suintensyvino traumos teoretikai, pabrėžę prisiminimų svarbą tiek individui, tiek pačiai bendruomenei. Nors trauminiai įvykiai pradėti analizuoti jau XIX a. pabaigoje, ypač padaugėjo darbų 1980 m. oficialiai pripažinus potrauminio streso sindromą. Šia tema domėjosi psichologai, sociologai, menotyrininkai, literatūrologai, istorikai. Vieni svarbiausių tyrimų buvo atlikti šių autorių: Aleida Assmann, Cathy Caruth, Laurie Vickroy, Anne Whitehead ir kt. Bene labiausiai akcentuojama, kad trauma nesileidžia paprastai atskleidžiama: jos neįmanoma išsprauti į paprasto įvykių pasakojimo rėmus, tėra tik išstumtos patirties pėdsakas per asociacijas, atskiras detales, įvaizdžius. Pats traumos atkūrimas tampa terapiniu procesu, sąmonės konstravimu tarsi iš naujo bandant susivokti, kas iš tikrųjų įvyko. Bene daugiausia pasaulyje yra palikta Holokausto liudijimų, ir juos traumos teoretikai ėmėsi intensyviai tyrinėti. Į šių tyrimų lauką pateko ne tik tekstai tų, kurie patys patyrė persekiojimus, kalėjimus, lagerius, bet ir jų palikuonių darbai. Ši karta vadinama antrąja karta ir jų tekstams apibrėžti vartojamas „poatminties“ terminas.

Štai kaip M. Hirsch apibrėžia „poatminties“ sąvoką: „Poatmintis aprėpia antrosios kartos santykį su galinga, dažnai traumine, patirtimi, kuri buvo prieš jų gimimą, bet nepaisant to persidavė jiems taip giliai, tarsi kurtų jų pačių atsiminimai“ [2, 103]. Tyrėja nurodo, kad šia sąvoka galima apimti ne tik Holokausto ir Antrojo pasaulinio karo traumas, bet ir Amerikos vergovę, Vietnamo karą, Argentinos „purvinąjį karą“, Pietų Afrikos apartheidą, sovietus ir Rytų Europos komunistinį terorą, Armėnijos ir Kambodžos genocidus. Tokios poatminties radimąsi įgalina tai, kad „atmintis gali būti perduota tiems, kurie nebuvo išgyvenę įvykio“ [2, 106]. Kartu ši įgytoji atmintis jau yra kitokia nei tikrųjų liudininkų ir dalyvių. Aptariant šį konceptą pabrėžiama, kad ypač svarbus santykis tarp atskirų kartų. Poatmintis nėra nei judėjimas, nei metodas, nei idėja: tai trauminių žinių ir patirčių perdavimo kartoje ir tarp kartų struktūra. „Poatmintis aprašo santykį, kaip karta, pasirodžiusi po tos, kuri liudija kultūrinę ar kolektyvinę traumą, perima iš ankstesnės patirtį, kuri prisimename per istorijas, vaizdus ir elgesį, kuriame jie išaugo“ [2, 106]. Tokia „poatmintis“ jau yra susijusi ne su patirties atkūrimu, o su perkūrimu pasitelkiant vaizduotę, projekciją, kūrybą. M. Hirsch akcentuoja, jog praeities įvykių poveikis tebesitęsia dabartyje [2, 107].

Šioje poatminties struktūroje ypač svarbūs šeimos prisiminimai. M. Hirsch remiasi Vokietijos mokslininkės Aleidos Assmann atminties tipologija: individualioji atmintis ir šeimos / grupės atmintis, nacionalinė / politinė atmintis ir kultūrinė / archyvinė atmintis. Būtent šeima suvokiama kaip privilegijuota vieta atminties perdavimui. Esminė M. Hirsch tezė: poatmintinis kūrinys siekia suaktyvinti ir įkūnyti labai nutolusias socialines / tautines ir archyvines / kultūrinės atminties struktūras perkeliant jas į rezonansinę individualių ir šeimos formų mediaciją ir estetinę ekspresiją. Tyrėjos nuomone, tokios atminties kultūros augimą galima paaiškinti atsakomybės prieš traumines praeitį poreikiu [2, 111].

SOVIETMEČIO ATMINTIES TYRIMŲ LAUKAS

Bene labiausiai traumas tyrėjų yra aptartos Holokausto paliktos žaizdos, bet vis intensyviau imamasi ir sovietmečio palikimo tyrimų. Lietuvoje jau yra paskelbta D. Kuodytės studija *Traumuojanti istorija* (2005), psichologės D. Gailienės knyga *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu* (2008). Šie darbai liudija, kaip stipriai sovietmetis yra paveikęs Lietuvos gyventojus, kur kone kiekviena šeima yra vienaip ar kitaip susijusi su traumomis: bėgimas į Vakarų, tremtys, partizanų naikinimas, priverstinė kolektyvizacija.

Pasak istorikės D. Kuodytės, penkiasdešimtmetė sovietmečio patirtis dar nepriklauso istorijai: „žmonės su savo žaizdomis ir kančiomis, su savo atminimais, kurie persekioja jų sapnus ir bemieges naktis, gyvena tarp mūsų“ [5, 14]. Būtent ši „gyvoji atmintis“, kaip ją yra pavadinęs prancūzų istorikas Pierre'as Nora (*), vis labiau patraukia mokslininkų dėmesį ir verčia gilintis į specifines šio laiko problemas. Pripažįstama, kad okupacijų, sovietinės ir nacių, aukomis tapo 600 000 Lietuvos piliečių, maždaug 33 proc. Lietuvos populiacijos. Tyrėjos nuomone, šimtai prisiminimų, išsaugotų įrašuose, filmuose, knygose – argi tai ne noras papasakoti, išsikalbėti, būti išgirstam ir galbūt suprastam [5, 23]? Kita vertus, straipsnyje pabrėžiama, kad ši natūrali terapija yra ignoruojama ir atmetama visuomenės, kurioje tie žmonės gyvena. Spėjama, kad taip yra visose pokomunistinėse šalyse, kur vyrauja „vartotojiškas požiūris į šią skausmingą patirtį“ [5, 24].

Psichologė D. Gailienė jau iš traumos psichologijos perspektyvos akcentuoja skaudžių patirčių poveikį ištisoms kartoms: „Kaip individuali trauma yra normalios gyvenimo tėkmės pertrūkis, taip ir kolektyvinė trauma sutrikdo visuomenės atminties tęstinumą ir istorinės atminties perdavimą iš kartos į kartą, ryšius tarp šeimos ir visuomenės, tarp atskirų visuomenės grupių, tarp kartų“ [1, 73]. Mokslininkė nurodo, kad „1940–1953 metais milijonas du šimtai tūkstančių Lietuvos piliečių buvo ištremti, nuteisti mirti, įkalinti, nužudyti politiniais sumetimais, priversti emigruoti“ [1, 81]. Kartu pabrėžiama, kad ši atmintis niekur nedingsta: ji persiduoda iš kartos į kartą: „Tokia trauma trunka ilgai, ji pasireiškia įvairiais lygmenimis – ir individo asmeniniame, ir socialiniame gyvenime, gali trukti visą žmogaus amžių ir prasidėti iki jam gimstant“ [1, 162]. Kaip ir Vakarų teoretikų darbuose, kalbama apie vėlesniasias kartas, paveiktas trauminės patirties. Savo darbe D. Gailienė pabrėžia ir refleksijos trūkumą: „Kol kas mūsų santykis su praeitimi yra silpnas ir veikiausiai kaip kultūriniai kompleksai. Mes neapmąstėme savo praeities kaip laisvi ir brandūs žmonės“ [1, 180].

Žvelgiant į šiuolaikinę kultūrą, būtų galima pripažinti akivaizdžią sovietmečio refleksijos stoką. Pasak teatrologo Edgardo Klivio, „postsovietinę socialinę ir kultūrinę būseną galime nusakyti kaip atminties krizę, kai plačioji visuomenė netenka tradicinių ir pavyzdinių pasakojimų, leidžiančių paversti savo patirtį tapatybės dalimi“ [3, 75]. Kita vertus, būtent pastaruoju metu sovietmečio trauma vis dažniau primenama įvairiais kultūros tekstais, kuriuos kuria sovietinių represijų nepatyrusi karta, gebanti išgyventi į praėjusių kartų atmintį ir ją savaip perteikti.

TEKSTAI APIE SOVIETMETĮ

Vargu ar įmanoma aprėpti visus tekstus, reflektuojančius sovietmetį. Juos galima suskirstyti į tokias grupes:

1. Pačių traumuotųjų rašyti ir slėpti atsiminimų rankraščiai, kurie pasirodė jau Nepriklausomoje Lietuvoje. Ryškiausias tokio teksto pavyzdys – Dalios Grinkevičiūtės knyga *Lietuviai prie Laptevo jūros*, kuri žinoma ne tik Lietuvoje, bet ir svetur (išversta į anglų, vokiečių, rusų, italų, suomių kalbas). Daugiau dėmesio sulaukia ir partizanų prisiminimai, ypač Juozo Lukšos-Daumanto. Vis dar atrandama slapta anksčiau rašytų tekstų: pavyzdžiui, Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės drama „Tie metai“, parašyta 1941 m. ir liudijanti birželio trėmimus, buvo įtraukta į leidžiamų raštų rinkinį. Tokių tekstų nėra daug, bet jie vertinami kaip įtaigi dokumentinė literatūra, perteikianti autentiškas žmonių reakcijas į ištikusią istorinę katastrofą.

2. Išėjimoje sukurti tekstai, paremti pirmojo sovietmečio patyrimu, bet daugiausia – kitų pasakojimais apie sovietines represijas. Tokių tekstų yra labai daug, bet didelio rezonanso jie

(*) Pasak prancūzų mokslininko Pierre'o Nora, atmintis sietina su dabartimi, istorija – su praeities reprezentacija [6, 8].

nesukėlė. Kaip liudija išeivijos kritikas Bronys Raila, „apie šią vieną skaudžiausių lietuvių tautos tragedijų mes dar nesam per daug prikalbėję ir jos ištyrę, bet vis be galo dar mažai ir paviršutiniškai“ [7, 89]. Jo nuomone, tekstams trūksta įtikinamumo, įdomios interpretacijos, skaitytojams kliūva „sentimentalumi, moralizavimai, dejonės ir maldavimai“ [7, 93]. Iš šio laiko tekstų labiausiai išsiskiria Barboros Armonienės autentiški liudijimai, turėję atgarsį Jungtinėse Amerikos Valstijose ir, pasak B. Railos, patraukę tarptautinės publikos dėmesį. 2016 m. knyga buvo išleista Lietuvoje tuo pačiu kaip ir Klivlende pavadinimu – *Palik ašaras Maskvoje* (1961).

3. Traumuotųjų atsiminimai, rašyti jau Nepriklausomoje Lietuvoje. Tokių tekstų labai gausu. Yra išleista ne viena atsiminimų rinktinė apie represijas ir tremtį: *Tremties kelias* (2006), *Tremties upės* (2008), *Gyvoji atmintis* (2010), *Sibiro vaikai. Lietuvos vaikų tremtinių atsiminimai* (2011), *Tremties vaikai* (2012) ir kt. Patys tremtiniai yra linkę išleisti savo prisiminimus ir palikti šeimai kaip liudijimą. Rašymas tampa terapija, leidžiančia išsakyti tai, kas skaudžiausia, kas giliausiai nusėdo atmintyje iš sovietmečio. Šie tekstai tyrinėti bene mažiausiai – tragiškų likimų liudijimai neretai yra vien asmeninių archyvų dalis. Geriausiai su šiais prisiminimais yra susipažinę patys represuoti tremtiniai. Kita vertus, būtent šie asmeniniai prisiminimai tampa akstinu jaunesnėms kartoms perkurti tokias istorijas.

4. Antrosios kartos tekstai, kuriami šiuolaikinių autorių ir bene labiausiai traukiantys dėmesį. Šie pasakojimai apie sovietmetį nėra paremti autentišku pačių rašytojų išgyvenimu, bet atsirado perkuriant ankstesnės kartos prisiminimus. Ypač vengiama to, dėl ko rašytojus buvo įspėjęs B. Raila: orientuojamasi į šiuolaikinį skaitytoją, kuriam rūpi įtaigi istorija, o ne graudenimai, moralizavimai ar perdėtas patriotizmas. Tikėtina, jog būtent šios grupės tekstų tik daugės: kuo labiau tolstama nuo sunkių išgyvenimų, tuo dažniau inspiruojami nauji apmąstymai ir interpretacijos. Laiko distancija reikalinga tiek mokslininkui, tiek rašytojui, kad galėtų aprėpti visumą, B. Railos žodžiais, „permatyti gilesnę prasmę“ [7, 92].

DOMINUOJANTYS NARATYVAI

Šio straipsnio objektas yra šiuolaikiniai „poatminties“ tekstai, sukurti jau XXI amžiuje. Galima išskirti keletą pasakojimo linkmių, nesunkiai atpažįstamų kaip tam tikros sovietmečio reprezentacijos: pirmiausia tai tremties pasakojimai ir partizaninio karo prisiminimai. Prie šių dviejų galima prislieti dar vieną – istorijos apie „vilko vaikus“, paliudytos prisiminimų ir perkurtos šiuolaikinių autorių. Visi šie naratyvai yra susiję su sovietų padarytais nusikaltimais: taigi bandoma iškelti į dienos šviesą tai, kam po Antrojo pasaulinio karo pasaulyje buvo skirta kur kas mažiau dėmesio nei nacių nusikaltimams žmoniškumui.

Simptomiška yra tai, kad visi šie naratyvai sulaukė didžiulio rezonanso: tai liudija šiuolaikinės visuomenės poreikį tokiems tekstams ne tik Lietuvoje, bet ir svetur. Pavyzdžiui, lietuvių išeivių palikuonės R. Šepetys romaną *Tarp pilkų debesų* (2011) jau galima skaityti bene 30 kalbų. Pasak literatūrologės Dalios Kuizininės, „romano populiarumą nulėmė patraukliai ir įtaigiai papasakota 1941 m. trėmimų istorija“ [4, 97]. Pagal šią knygą Lietuvoje kuriamas JAV gimusio ir augusio režisieriaus Mariaus Markevičiaus filmas, kuris turėtų pasirodyti jau 2017 metais. Knygos dėmesio centre – Linos, kurios šeimą išvežė iš Lietuvos, patirtys. Sąmoningai pasirenkamas pasakojimas apie mergaitę, susidūrusią su pasaulio neteisingumu, bet dar nesugebančią jo paaiškinti – taip autorė išvengė ankstesnei išeivių literatūrai būdingo graudenimo dėl prarastos laisvės. Labai panaši ir šiuolaikinės latvių rašytojos Maros Zalytės (Māra Zalīte) prieiga prie tremties temos: kelių leidimų sulaukusiame romane „Penki pirštai“ (*Pieci pirksti*, 2013) taip pat vaizduojamos mažos mergaitės Lauros gyvenimo patirtys.

Kito lietuvių kilmės autoriaus A. Šileikos romanas *Pogrindis* (2011) pelnė pripažinimą ne tik rašytojo gimtojoje Kanadoje, bet ir kitose anglakalbėse šalyse. Filosofas Leonidas Donskis palydimajame žodyje nurodo, kad „Antano Šileikos romano „Pogrindis“ išleidimas Lietuvoje vertintinas kaip itin svarbus mūsų intelektualinio gyvenimo faktas“ [9, IV viršelis]. Šį romaną taip pat ketinama ekranizuoti, tam ypač palankus kinematografinis naratyvas. Skirtingai nei R. Šepetyso romane, šiame tampa svarbus ne tik istorinis fonas, bet ir politinis diskursas, perteikiant to meto politikos užkulius. Pagrindinis romano veikėjas jaunas partizanas Lukas su mylimąja Elena kovoja už savo tėvynės laisvę, bet kartu yra įtraukiamas į politinius žaidimus, suvokia savo misijos sudėtingumą didžiųjų Europos galių kontekste. Mažas Lietuvos interesų pasaulis virsta globalios erdvės dalimi, kurioje laisvės siekis tampa manipuliacijų objektu. Kanados autorius įtaigiai ir meniškai atskleidė Vakarų Europos politinę laikyseną, jos nenorą reaguoti į pokario skaudulius Rytų Europoje. Tekstas akivaizdžiai dviplanis: meilės istorija ir kartu politinė drama, taigi prisitaikoma prie labai įvairaus skaitytojo. Taip per atskiro žmogaus gyvenimo patirtis parodomas pokario tragizmas, – susijungia tai, kas individualu ir visuotina, kas lietuviška ir bendraeuropietiška. A. Šileikai pavyko išvengti B. Raillos priekaištų iševiams: šiam romanui visiškai netiktų tokie apibūdinimai kaip „melodramatiškas, greit moralizuoja, tuoj perpatriotina“ [7, 90].

A. Šlepiko romanas *Mano vardas – Marytė* (2012) apie „vilko vaikus“ taip pat buvo priimtas labai palankiai: Lietuvoje sulaukė net penkių leidimų ir yra išverstas į vokiečių ir estų kalbas. Jau rašant patį tekstą buvo galvota apie ekranizaciją: pats rašymo būdas primena scenarijų, kuriame daug dėmesio skiriama išorinio vyksmo aprašymui. Pasakojimas vėlgi paliečia tai, kas yra gyvojoje atmintyje: tai ne tik trėmimai ir partizaninė kova, bet ir pabėgėliai, netekę savo namų Vokietijoje ir ieškoję prieglobsčio Lietuvoje. Romane siekiama prisiminti brutalią pokario tikrovę, kuri buvo ypač negailestinga be namų ir tėvų likusiam vaikui. Vaizduojamas vienišos mergaitės Renatės gyvenimas kraustantis iš vienos vietos į kitą, benamiškumas ir namų troškimas bet kokia kaina, net išsižadant tapatybės, tampant Maryte. Kaip ir ankstesniuose populiariuose pasakojimuose, šiame koncentruojamasi į konkrečią žmogaus situaciją, ji atskleidžiama tarsi žvelgiant iš šalies, įsižiūrint į atskirą likimą, bet su juo nesusitapatinant. Tai būdinga antrosios kartos autoriams. Esmė – atsigręžimas į tai, kas buvo, bandymas perteikti buvusio laiko ir erdvės vaizdą.

Filmai apie trauminę sovietmečio atmintį taip pat sutraukia pilnas žiūrovų sales: lietuvių režisieriaus Audriaus Juzėno „Ekskursantė“ (2013), švedo J. Ohmano ir Amerikos lietuvio Vinco Sruoginio „Nematomas frontas“ (2013) – itin lankomi lietuviški filmai. Greičiausiai tokia bus ir dar kuriama režisieriaus Donato Ulvydo „Emilija“, kuri primins dramatišką Romo Kalantos laiką. Panašią sovietmečio atminties perkūrimo tendenciją kino kultūroje galima atpažinti ir kituose posovietiniuose kraštuose: rezonanso sulaukė Čekijos filmas „Degantis krūmas“ (režisierė Agnieszka Holland), Rumunijos ir Vengrijos filmas „Roksana“ (režisierius Valentin Hotea), Lenkijos „Valensa. Vilties žmogus“ (režisierius Andzej Wajda).

Vilniaus nacionaliniame dramos teatre jau nuo 2006 m. rodomas Vytauto V. Landsbergio spektaklis „Bunkeris“, pasakojantis apie partizanus ir juos išdavusius Kostą Kubilinską ir Antaną Skinkį (pagrindinis personažas – Kostas Skinkys), Kaune sovietmečio laiką reflektuoja spektaklis „Miškinis“ (2015, dramaturgas Janis Balodis); Slovakijoje sceną pasiekė garsaus vyresniosios kartos autoriaus Viliamo Klimáčeko drama „Komunizmas“ (2008).

Visi šie naujieji literatūros, kino ir teatro tekstai gali būti aprėpiami „poatminties“ sąvokos: juos kuria karta, tiesiogiai nepatyrusi stalinistinių sovietmečio represijų, bet to laiko išgyvenimą perėmusi iš ankstesnės kartos. Tai labai aiškiai matyti iš autorių padėkų žmonėms,

kurių užrašai ir pasakojimai tapo romanų, filmų ir spektaklių pagrindu. Akivaizdi anksčiau sukurtų tekstų svarba, pavyzdžiui, A. Šileikai parankine tapo J. Lukšos-Daumanto knyga *Partizanai*, pasirodžiusi Vakaruose 1950 m., vėlesni partizanų tekstai, mokslininkų apibendrinta medžiaga, gyvų liudininkų pasakojimai. R. Šepetys romane aiški D. Grinkevičiūtės knygos įtaka – naudotasi vertimu į anglų kalbą; kartu kalbėtasi su lapteviečiais, įvardijami konkretūs žmonės, suteikę informacijos. A. Šlepikas taip pat užsimena kruopščiai rinkęs autentišką informaciją: jam liudijo „vilko vaikų“ likimą išgyvenusios moterys. Panašų autobiografinį pretekstą mini A. Juzėnas: jo filmą „Ekskursantė“ inspiravo „vienos realios moters atpasakota istorija“ [8]; J. Ohmano filme panaudotos archyvinės nuotraukos; autentiška archyvų medžiaga remiasi ir dramų kūrėjas V. V. Landsbergis. Taigi visi šie rezonanso sulaukę kultūros tekstai nėra vien tik „baisus prasimanymas“, kaip savo romaną pristato M. Ivaškevičius, o pastangų gilinantis į tą laikmetį rezultatas.

Matyt, antrosios kartos kūrėjų poatmintis vienaip ar kitaip rezonavo su auditorijos lūkesčiais turėti savo pačių pasakojimą. Pasak D. Gailienės, „nesugebėjimas gedėti – tai nesąmoningas vengimas pripažinti netektį, taip pat ir su tuo susijusių jausmų – kaltės, gedulo, gėdos – neigimas“ [1, 121]. Greičiausiai visi šie šiuolaikiniai tekstai yra simptomas tam tikro kultūros posūkio į intensyvesnę sovietmečio traumų refleksiją. Beje, bene stipriausias postūmis – iš Vakarų kultūroje brendusių žmonių – A. Šileikos, R. Šepetys, J. Ohmano.

Kitas svarbus aspektas aptariant šiuos antrosios kartos tekstus yra tai, ką straipsnyje „Poatminties karta“ minėjo M. Hirsch: šeimos kalba gali suaktyvinti „kultūrinius / archyvinčius vaizdus“ [2, 112]. Patys įsimintiniausi naratyvai paremti tragiškais šeimų likimais. Pavyzdžiui, romanas *Mano vardas – Marytė* pradedamas pasakojimu apie visko netekusią vokiečių šeimą, kurios vaikai patys turi rūpintis duona, todėl ir eina elgetauti į Lietuvą; R. Šepetys pasakoja apie lietuvių mokslininko šeimos iškraustymą iš namų ir sunkią būtį tremtyje; A. Šileika daug dėmesio skiria partizano Luko šeimai, sovietų sunaikintiems žmonių tarpusavio ryšiams, kurie atnaujinami tik Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe – romanas baigiamas Luko sūnų susitikimu. Kaip šeimos netekties tragediją galima suvokti ir A. Juzėno „Ekskursantė“. Tikriausiai Lietuvoje nėra šeimos, kurios vienaip ar kitaip nebūtų palietę sovietiniai trėmimai, artimųjų netektys stalinistinių represijų metais, prievartinis tapatybės slėpimas. Gal todėl kūriniai, net ir skirti nelietuvių auditorijai, yra labai paveikūs: atkuria tai, kas sovietinių represinių struktūrų buvo bandyta išstumti iš atminties.

IŠVADOS

2015 m. pagaliau atsikratyta ilgam užsilikusių sovietinių ženklų Vilniuje ir Kaune: Žalioji tiltas jau be sovietmetį menančių skulptūrų, Vytauto Didžiojo tiltas – be sovietinių žvaigždžių. Šis simbolinis aktas rodo, kad jau nesame taip stipriai veikiami sovietinio mentaliteto ir galime atviriau pažvelgti į okupacijos laiką, jį vertinti. Tai liudija ir vis gausėjantys „poatminties kartos“ tekstai, kuriuose permąstoma ši nesena traumuojanči istorija, įvardijamos jos paliktos žymės asmeniniuose gyvenimuose: išardytos šeimos, sunaikinti ryšiai tarp žmonių, neišgyventas netekties gedulas. Tokie naratyvai yra vieni ryškiausių šiuolaikinės kultūros reiškinių – sugrąžina prie ilgai nutylėtų skaudulių nauja kalba, kurioje nėra rezignacijos, savigraužos, pykčio: siekiama patraukti skaitytoją / žiūrovą jaudinančia žmonių gyvenimo istorija, paremta ankstesnių kartų individualiais atsiminimais, bet kartu apibendrina tragiškus išgyvenimus, galėjusius būti kiekvieno iš mūsų šeimos istorijoje ir kartų atmintyje.

Šaltiniai ir literatūra

- [1] GAILIENĖ, Danutė. *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba, 2008. 244 p.
- [2] HIRSCH, Marianne. The Generation of Postmemory. *Poetics Today*, 2008, 29(1), p. 103–128.
- [3] KLIVIS, Edgaras. Sovietinio režimo reprezentacijos šiuolaikiniame Lietuvos teatre: kritinės atminties link. *Meno istorija ir kritika*, 2012, Nr. 8, p. 74–84.
- [4] KUIZINIENĖ, Dalia. Lietuvių egzilio literatūra: tendencijos ir kryptys. *Trumpa lietuvių literatūros istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2014, p. 79–98.
- [5] KUODYTĖ, Dalia. Traumatizing History. *The Psychology of Extreme Traumatization. The Aftermath of Political Repression*. Ed. D. Gailienė. Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 2005, p. 13–25.
- [6] NORA, Pierre. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, 1989, 26, p. 7–25.
- [7] RAILA, Bronys. *Paguoda*. Antra dalis. Londonas: Nidos knygų klubo leidinys, 1974. 374 p.
- [8] STANKUTĖ, Dainora. Rež. A. Juzėnas – „Ekskursantė“ ne apie kandžių suėstus prisiminimus. 2009 06 08 [žiūrėta 2016 05 10]. Prieiga per internetą: <http://www.kulturpolis.lt/old/main.php/id/347/lang/1/nID/9607/page/16>
- [9] ŠILEIKA, Antanas. *Pogrindis*. Iš anglų kalbos vertė I. Šlekytė. Vilnius: Versus aureus, 2012. 284 p.

AURELIJA MYKOLAITYTĖ

Recreating the Memory of the Soviet Past in Contemporary Culture

Summary

The concept of “postmemory” helps to describe those contemporary texts which reflect the Soviet past in Lithuania. First of all, the authors of these narratives try to show that the traumatic memory is not forgotten and the history of Lithuania has to be remembered anew. Essential is the fact that the most popular texts were created not by the generation that actually experienced repression and exile, but by younger authors or the so-called second generation who did not experience the Soviet past and knew about it only from the memoirs of their families. Their texts could be described as generalizing the experience of the Soviet past: it is important to show characteristic features and at the same time to verify individual experiences without identifying oneself with characters depicted. Special attention is paid to the plot which becomes very cinematic: external action, vivid psychological characters, and dramatic nature. Turning back to rather recent history and referring to the living memory are characteristic features of new literature and of cinema and theatre alike. In contemporary culture, it is important to rethink the themes that used to be tabos in Soviet Lithuania: what used to be part of exclusively individual or family memory is now being transferred to the national and cultural memory.

Keywords: trauma theory, memory, postmemory, contemporary culture, literature